

محمد حسین دانشی

مشکلات بازیابی اطلاعات در کتابخانه‌های دانشگاهی

بمنظور بررسی مشکلات بازیابی اطلاعات در کتابخانه‌های دانشگاهی اجازه می‌خواهم که قبلاً گروه‌های استفاده‌کننده از کتابخانه‌های مذکور و انواع اطلاعات مورد نیاز این گروه‌ها را ضمن بررسی انواع جریانهای اطلاعاتی موجود مورد مطالعه قرار دهیم.

جامعه استفاده‌کننده - جامعه استفاده‌کننده از کتابخانه‌های دانشگاهی را با توجه به کیفیت نیاز آنها به اطلاعات موجود در کتابخانه‌های نامبرده می‌توان به گروه‌های زیر تقسیم کرد:

- گروه دانشجویان دوره لیسانس.
- گروه دانشجویان فوق لیسانس و دکتری.
- هیأت آموزشی و محققان دانشگاهی.

۱- گروه دانشجویان دوره لیسانس

فرد این گروه که یا فراگرفتن اصول و پایه‌های یک رشته علمی، فنی، یا علمی-انسانی را آغاز نموده و یا آنکه در حال تکمیل آن هستند، اکثراً به جزوه‌ها و

کتابهای درسی اکتفا می‌نمایند و از کتابخانه بعنوان سالن قرائت و با امانت گرفتن کتابهای درسی استفاده میکنند و چنانچه بخواهند غیر از کتابهای درسی از سایر کتب خصوصاً کتابهای خارجی بمنظور تکمیل معلومات خویش استفاده نمایند سؤالات آنها حالات يك وجهی خواهد داشت. منظور از يك وجهی بودن سؤال آنست که دانشجو سؤال خود را فقط از يك نظر گاه مطرح میسازد و در بند بررسی تأثیر سایر موضوعات در مطالعات خود نیست، انواع اینگونه سؤالات در سیستم فعلی کتابخانه‌های دانشگاهی صرفنظر از مشکلاتی که یاد آور خواهیم شد قابل پاسخ دادن است اما مشکلی که در این مورد وجود دارد آنست که دانشجو با روش استفاده از کتابخانه مبنی بر روش استفاده از کتابهای مرجع، بر گه دانه‌ها، و زده‌بندی کتابخانه آشنا نیست. بمنظور رفع این مشکل سه راه حل پیشنهاد می‌شود:

الف - آموزش روش استفاده از کتابخانه، خصوصاً استفاده از مراجع عمومی و مراجع اختصاصی متناسب با هر رشته در طی يك دوره کوتاه آموزشی توسط مسئول هر کتابخانه دانشگاهی. این دوره آموزشی بایستی جزء برنامه دروس هر دانشجو بطور جدی منظور گردد.

ب - تدوین دفتر راهنمای استفاده از کتابخانه بزبان بسیار ساده.

پ - ساده‌تر ساختن فهرست‌های موجود در کتابخانه. در این مورد بر اساس تجربیات شخصی که طی سالهای خدمت در یکی از کتابخانه‌های دانشگاهی کسب نموده‌ام باین نتیجه رسیده‌ام که فهرست فرهنگی (خصوصاً در مورد کتابهای خارجی) با تمام مزایایی که بر آن مترتب است باعث دزد بودن ذهن خواننده ایرانی نسبت به نام نویسندگان و عنوانهای کتابهای خارجی گاه موجب اشتباه و سردرگمی خواننده میشود. از طرف دیگر آنچه که مورد علاقه گروه مورد بحث میباشد بازیابی موضوعی است و تجربه شخصی اینجانب ثابت کرده است که تفکیک فهرست فرهنگی به فهرست نویسندگان، سرعنوانهای

موضوعی، عناوین و تنالگان استفاده بیشتر گروه مورد بحث را تضمین خواهد نمود. مسئله دیگری که استفاده این گروه را از کتابخانه مشکل می‌سازد، مشکل سرعنوان های موضوعی آنهام بزبان انگلیسی است. در این مورد اگر قبول کنیم که سرعنوانهای موضوعی خود يك نوع زبان بازیابی، هستند، پس ما از دانشجو طلب می‌کنیم که سوال خود را به چنین زبانی که اکثر آکوچکترین اطلاعاتی در مورد آن ندارد ترجمه نموده و به بازیابی پردازد و با توجه به مشکلاتی که دانشجویان در مورد زبانهای خارجی دارند مسلم است که اقدام به بازیابی از این طریق کار را بسیار پیچیده می‌کند. ضمناً باید در نظر داشته باشیم که در سیستم فعلی استفاده از این سرعنوانها محدود به دانشجویانی خواهد بود که بزبان انگلیسی آشنا هستند و الزاماً دانشجویانی که سایر زبانها را به عنوان زبان خارجی می‌دانند از استفاده محروم خواهند بود.

این مشکل در دانشگاه حاجت نیه در کشور ترکیه بدین ترتیب حل شده که برگردان جداگانه موضوعی با سرعنوانهای موضوعی بزبان ترکی تهیه شده است و بموجب اظهار رئیس کتابخانه مذکور این برگردان بیش از سایر فهرستها مورد استفاده دانشجویان قرار می‌گیرد.

۲- گروه دانشجویان دوره فوق لیسانس و دکتری.

۳- هیأت آموزشی دست‌اندرکار پژوهش.

نیازهای اطلاعاتی این دو گروه کم و بیش نزدیک به یکدیگر بوده و علاقه آنان به کسب اطلاع بمنظور حل يك مسأله علمی و یا پیشبرد يك برنامه پژوهشی است. بنابراین مشکلات این دو گروه را در امر بازیابی اطلاعات توأمأ مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

بررسی کیفیت اطلاعات مورد نیاز

تجزیه و تحلیل ۸۰۰ مورد سوال که از گروههای فوق بمرکز مدارك علمی

رسیده و همچنین در نتیجه تماس با افرادی از هیأت آموزشی دانشگاه نهران که دست‌اندرکار فعالیت‌های پژوهشی هستند نشان می‌دهد که :

اولاً سئوالات طرح شده توسط گروه‌های مذکور اکثراً حالت چندوجهی دارد. بدین معنی که آنان در طلب مدارکی هستند که یک موضوع خاص نامی را در ارتباط با پدیده‌های دیگر مورد بررسی قرار داده باشد.

بمنظور روشن‌تر ساختن این مطلب به ذکر چند نمونه از سئوالات این گروه‌ها می‌پردازم.

- اثر فاضلابهای صنعتی در کشاورزی و روش فیلتراسیون آنها.
- مقاومت گیاه آفتابگردان در برابر خاکهای شور.
- اهمیت گسترش صنایع نخته خورده چوب در اقتصاد جنگل.
- اثر یخبندان بر روی اسفالت و مطالعات در کشورهای کد دارای درجات حرارت بسیار متغیر هستند در این زمینه.

بطوریکه ملاحظه می‌فرمائید پرسش‌کننده مایل است به مدارکی دست‌یابی پیدا کند که آن مدارک اثرات سایر عوامل را در موضوع مورد نظر وی بررسی کرده باشد.

ثانیاً تجزیه و تحلیل سئوالات مورد بحث نشان می‌دهد که خصوصاً افرادی که به پژوهش درباره مسائل مختلف علمی اشتغال دارند نیاز به اطلاعات جدید خواهند داشت و بازیابی اینگونه اطلاعات که اکثراً جنبه بسیار تخصصی دارد در کتابها مشکل بوده و از طرف دیگر چنانکه در کتابی هم وجود داشته باشد سیستم بازیابی سنتی کتابخانه (سرعنوانهای موضوعی) از دیدگاه عمق نمایه سازی فاقد کارآیی لازم جهت یافتن اطلاعات مورد نظر است و بررسی ما نشان میدهد که اطلاعات مورد نیاز پژوهش‌گردانان موارد بیشتر از مقالات مجلات تخصصی و گزارشهای علمی تأمین می‌گردد.

انواع جریانات اطلاعاتی موجود

بمنظور بررسی مشکلات دوگروه فوق در زمینه دستیابی به اطلاعات علمی لازم است که جریانهای اطلاعات علمی که می‌تواند بالقوه مورد بهره برداری قرار گیرند و امکاناتی که در دانشگاهها باین منظور موجود است نیز مورد مطالعه قرار گیرد. بطور کلی پژوهندگان دانشگاهی بادر جریان مشخص اطلاعاتی روبرو هستند.

الف - جریان اطلاعات تولید شده در خارج از کشور، در این مورد شاید ذکر ارقام و اعداد بخوبی مربوط به میزان مدارك علمی و فنی که بزبانهای مختلف در دنیا نشر می‌یابد ضروری نباشد. فقط اشاره می‌کنیم که براساس مدارك منتشره از طرف سازمانهای بین‌المللی سالیانه بیش از یک میلیون مدارك علمی و فنی و علوم انسانی با ارزش در دنیا منتشر می‌گردد و همین علت موجب پیدایش شبکه‌های انتقال اطلاعات علمی در سطح جهانی مانند UNISIST و DEVSIS و AGRIS و NATIS شده است.

ب - اطلاعات تولید شده در داخل مملکت، شامل اطلاعات آماری، گزارشهای تحقیقاتی، مقالات علمی و غیره. شاید دربدو امر بنظر آید که میزان نشر اطلاعات علمی و فنی و علوم انسانی در داخل مملکت ناچیز و یا بزعم عده‌ای هیچ است ولی تعداد معدودی کتابنامه و مقاله نامدهائی که در زمینه مدارك فدرسی تدوین یافته، خلاف این نظر را ثابت میکنند. نظری به فهرست مقالات فدرسی و فهرست مقالات علوم اجتماعی، فهرست انتشارات سازمانهای دولتی (که توسط مرکز مدارك علمی تدوین شده است) و کتابنامه‌های موضوعی نشان میدهد که اگرچه نسبت تولید مواد علمی در داخل مملکت مانسبت به کشور های خارج اندك است ولی آنچنان هم نیست که هیچ انگاشته شود ولی، اشکال در آنست که ابزار بازیابی آنها موجود نیست.

راه‌های دستیابی گروه‌های یادشده به اطلاعات :

اول - اطلاعات خارجی : بطوریکه اطلاع دارید همگام با گسترش روزافزون علوم و فنون و بالنتیجه افزایش حجم انتشارات علمی و فنی و بمنظور تسهیل امر بازیابی در کشورهای خارج اقدام به تهیه و نشر و کتابشناسی‌های ادواری تخصصی فراوانی شده‌است .

بررسی شخصی اینجانب با توجه به فهرست مشترک مجلات علوم و علوم اجتماعی موجود در کتابخانه‌های ایران که از طرف مرکز مدارك علمی نشر یافتند و بررسی مجموعه مراجع ادواری بعضی از کتابخانه‌های دانشگاهی نشان می‌دهد که کتابخانه‌های دانشگاهی در زمینه کتابشناسی‌های ادواری اختصاصی و کتابشناسی‌های واپس نگر اختصاصی نسبتاً غنی هستند ولی ذکر این نکته ضروری است که منابع یاد شده در حال حاضر بدوشکل میکرو و ماکرو منتشر میشود . بدین ترتیب که بعضی از آنها مانند Biological Abstracts و Chemical Abstracts زمینه‌های وسیعی از علوم و تکنولوژی در بر می‌گیرد ولی منابع دیگری وجود دارند که شامل جنبه‌های کاملاً اختصاصی از مسائل علمی و فنی هستند مانند Corrosion Abstracts و Diabet Index باید عرض کنم که توجه کتابخانه‌های دانشگاهی بیشتر معطوف به گردآوری مراجع ادواری «ماکرو» بوده‌است . و این مسأله موجب میشود که بازیابی اطلاعات در رشته‌های کاملاً تخصصی با اشکال روبه‌گردد .

بنابر آنچه که گفته شد جامعه مورد بحث بمنظور بازیابی اطلاعات خارجی مورد نیاز خود ابزارهای یادشده را در اختیار دارد ولی در بکاربردن این ابزارها اکثر گامیاب نیست زیرا که :

الف - کتابخانه‌های دانشگاهی ، فاقد کتابدار مرجع و متخصص در زمینه تخصصی خود هستند و خدمات فعلی آنها در رشته‌های تخصصی با کوشش فراوان کتابدارانی که دارای تخصص موضوعی نیستند فراهم میگردد . طبیعی است این کوشش

بعلت نداشتن اطلاع کافی تخصصی در بسیاری از موارد ناکام خواهد بود .
 بسیاری از پژوهشگران بدلیل آشنا نبودن بد روش استفاده و نداشتن فرصت
 کافی ، از بهره گیری از مدارك یادشده بمنظور بازیابی اطلاعات مورد نیاز خود
 محروم هستند و غالباً رفرانسهای مورد نیاز خود را بسبب « روایت » از سایر
 دوستان بدست میاورند .

مشکل عدم دسترسی پژوهشگران دانشگاهی بمطالب جدید علمی از خلال
 مقالات علمی آنهاکه در انتشارات تخصصی دانشگاهها بچاپ میرسد بچشم میخورد .
 يك بررسی کوتاه از نظر تعداد رفرانس و تازگی رفرانس نسبت به مقاله ای که
 پژوهشگران ارائه نموده حاکی از آنست که :

الف - میانگین تعداد رفرانس های ذکر شده برای مقالات پزشکی در انتشارات
 دانشگاهی هشت و برای مقالات غیر از زمینه پزشکی چهار می باشد در حالی که
 بین میانگین درمووارد مشابه خارجی بین ۱۳-۲۵ است .

ب - از نظر زمانی از تاریخ نشر رفرانس های ذکر شده در هر مقاله نسبت به تاریخ
 انتشار مقاله حدود ۱۰-۶ سال گذشته است در حالی که به طور مسلم در همان
 زمینه مطالب تازه تردیگری نشر یافته که نویسنده از آنها بی اطلاع بوده است .

راه حل های پیشنهادی :

۱- متأسفانه مقررات پذیرش دانشجو در سطح فوق لیسانس کتابداری بگونه ای
 تعیین شده که از آغاز کار این گروه تاکنون جز دو مورد کسانی که دارای تخصصی غیر
 از زبان و آنهم زبان انگلیسی از دانشگاه تهران یا مدرسه عالی ترجمه و غیره هستند ،
 جهت تلمذ بدوره فوق لیسانس کتابداری راه نیافته اند و استدلال مورد قبول گروه
 محترم کتابداری آنست که درسهای کتابداری نیاز به معلومات گسترده در زبان انگلیسی
 دارد نتیجه آنکه با تمام کوششها و تلاشهای کتابخانه های دانشگاهی ، بعلت نداشتن
 کتابداری با تخصص موضوعی از کار آئی این کتابخانه ها کاسته شده است و بنظر من برای

رفع این مشکل جادارد که مسئولان محترم گروه کتابداری با تجدید نظر در برنامۀ انتخاب دانشجو طریقی اتخاذ نمایند که در رفع این نقیصه توفیق حاصل گردد.

۲- چنانکه اقدام به پیشنهاد فوق فعلاً میسر نباشد میتوان در هر رشته از بین دانشجویان فوق لیسانس عده‌ای را انتخاب نمود که با گذراندن دروس تخصصی مراجع بعنوان کتابدار مراجع در کتابخانه‌های دانشگاهی بخدمت گمارده شوند.

۳- چنانکه هیچ‌یک از پیشنهادات فوق عملی نباشد، میتوان بلامک یساری در نفر از افراد علاقمند هیأت آموزشی و پژوهشی هر رشته اقدام به تدوین روش استفاده از چکیده نامه‌ها و مقاله نامه‌های اختصاصی نموده حاصل کار را بطور وسیع در اختیار جامعه استفاده‌کننده قرارداد.

دوم- مشکلات بازیابی اطلاعات فارسی: در مورد مشکلات بازیابی اطلاعاتی که در داخل کشورها تولید میگردد، همانطور که یاد آور شدیم بی توجهی جامعه استفاده‌کننده مورد بحث نسبت به اطلاعاتی که در داخل مملکت تولید میگردد سبب شده است که حتی منابعی که کلید بازیابی اینگونه اطلاعات هستند مورد بی مهری قرار گیرند. به اعتقاد این جانب در این مورد کتابداران، خصوصاً کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی میتوانند نقشی بسیار فعال داشته باشند بدین شکل که: اولاً، در زمینه گردآوری مجموعه کتابشناسی‌های وایس نگر و ادواری عمومی و اختصاصی فارسی کوشش نمایند.

ثانیاً، جامعه استفاده‌کننده را نسبت به اهمیت مراجع یاد شده آگاه نموده و روش استفاده از آنها را بدانان بیاموزند. ضمناً در زمینه تکمیل امر ذخیره بازیابی اطلاعات فارسی بنظر میرسد که یک اقدام جدی و همه جانبه از سوی کلیه کتابداران خصوصاً کتابداران دانشگاهی ضروری باشد زیرا در حال حاضر بخش عمده‌ای از اطلاعات علمی و فنی توسط دانشگاهیان بشکل گزارشهای علمی و مقالات تحقیقاتی نشر مییابد و این بر عهده کتابخانه‌های دانشگاهی است که اینگونه آثار را گردآوری

نموده و امکانات بازیابی سهل و سریع آنرا فراهم سازند. البته توجه داریم که دانشگاه تهران با انتشار نشریه‌ای، چکیده تحقیقات و مقالات علمی دانشگاهیان را منتشر می‌سازد ولی متأسفانه فاصله انتشار این نشریه ارزنده نسبتاً زیاد است و از سوی دیگر جا دارد که کلیه دانشگاهها دست به چنین اقدامی بزنند.

در جهت حل مشکل بازیابی اطلاعات علمی فارسی پیشنهاد میکنم که هر کتابخانه دانشکده‌ای یا دانشگاهی اقدام به گردآوری اطلاعات علمی (بصورت مقاله، گزارش و غیره) که توسط گروههای علمی و پژوهشی آن دانشکده تولید شده بنماید. مسأله در زمینه شیوه ذخیره سازی این گونه اطلاعات مشکلات بسیاری وجود خواهد داشت ولی این مورد عنایت است و وسیع برای آنان که میخواهند در زمینه مسائل کتابداری بیاندیشند، تجربه کنند و راه حل بجویند. برای آنکه مخالف روشهای قالبی و وارداتی هستیم توجه کنیم که بحث در این زمینه تا زمانی که کتابداران ماعلاماً مشکلات ذخیره سازی اطلاعات فارسی را در نیابند ممکن نخواهد بود.

سمیمانه آذر و می‌انم که دوستان کتابداران مادر دانشکده‌ها یا دانشگاهها فعالیت در زمینه مدارک فارسی را هر چه زودتر آغاز کنند و امیدوارم که در آینده‌ای نزدیک بمنظور تبادل فکر و تجربه در مورد امر ذخیره و بازیابی اطلاعات فارسی گردهم آئیم و با کمک یکدیگر شیوه‌ای مناسب برای ذخیره و بازیابی مدارک فارسی و جامع فارسی زبان به ارمغان آوریم.